

דבר תורה לפרשת כי תבוא - מאת הרב פרופ' יצחק קראוס

מי הם "מכניסי רחמים"?

לשאלת אמירת הפיוט בקהילות ישראל

במוצאי שבת זו יצטרפו בני אשכנז לאחינו בני עדות המזרח לאמירת סליחות ראשונות וישפכו שיח לפני הקב"ה בבקשה "הט אָזְנְךָ מִמָּרוֹם יוֹשֵׁב תְּהִלָּה... קָשׁוּב נָא חֲנוּנִים אֶל-לֵהִים ה' צְבָאוֹת... תִּרְאֵם נְסִיף עוֹשֶׂה גְדוּלוֹת".

לפני מספר שנים אמר לי אחד מחברי: "אני אמנם מודע לדיון התאולוגי על אודות הפיוט 'מכניסי רחמים', אולם הנעימה לפיוט זה (הלחן: ר' חיים בנעט) שובת את לבי והיא פורטת על מיתרי נשמת שעה שאני מצטרף לקהל השרים בדבקות". אציג בקצרה את עיקרי הפולמוס בייחס לפיוט זה, ואת מקורותיו.

כידוע, סדר הסליחות הוא צירוף של פיוטים מתקופות שונות והפיוט "מכניסי רחמים" הוא מן העתיקים שבהם. זהות מחברו חמנו אינם ידועים. חשיבותו של הפיוט נובעת ממקומו בספרות הגאונים: רס"ג, רבי עמרם גאון ורב שרירא גאון. בנוסח אשכנז נוהגים לאמרו בעשרת ימי תשובה, בני לוב נוהגים לאמרו בימי שני וחמישי של הסליחות. חלק מבני תימן והודו נוהגים לאמרו ביום הכיפורים.

הפולמוס על פיוט זה, ועל פיוטים שיש בהם פנייה למלאכים ולמשרתי עליון, כמו: "מלאכי רחמים משרתי עליון", "שלוש עשרה מידות... נא כל מידה נכונה חלי מלכך בתחינה", "אראלי מרומים" (אשמורות, נוסח תימן¹) החלק המוכר מתפילת נעילה (ומיום חמישי של עשי"ת) "מדת הרחמים עלינו התגלגלי ולפני קונך תחנתנו הפילי", הוא גם עתיק יומין וחוצה יבשות כמו הפיוט². הטענה המרכזית כנגד פנייה לא ישירה להקב"ה מסתמכת על העיקר החמישי ברמב"ם:

שהוא יתעלה, הוא אשר ראוי לעבדו ולרוממו ולפרסם גדולתו ומשמעתו. ואין עושין כן למה שלמטה ממנו במציאות מן המלאכים והכוכבים והגלגלים והיסודות, וכל מה שהורכב מהן. לפי שכולם מוטבעים בפעולותיהם, אין להם שלטון ולא בחירה, אלא רצונו יתעלה. ואין עושין אותם אמצעים להגיע בהם אליו, אלא כלפיו יתעלה יכוונו המחשבות ויניחו כל מה שזולתו. זה היסוד החמישי הוא האזהרה על עבודה זרה, ורוב התורה באה להזהיר על זה.

לא אצטט את כל הנמנעים מלאמרו, כי רבים הם. סיכום תפיסתם מצוי בדברי הגרי"ד סלובייצ'יק, הקובע נחרצות: "ההלכה רואה בתפילה זו וכיוצא בה סטייה משביל השקפתה", והוא מנמק:

¹ אמירת הפיוט הנ"ל, וכן "מכניסי רחמים" מצויה במחלוקת בקרב יהודי תימן, בין הנוהגים לאמרו שהם תלמידי מהרי"ץ (רבי יחיא צלאח) לבין השוללים ההולכים בעקבות מהרי"ק (הרב קאפח). ראו, יהודה רצאבי, "דרדעים, עדות, שנה א, ג, תש"ו, עמ' 167.

² ראו מאמר מקיף בנושא: הרב שלמה שפרכר, הפולמוס על אמירת 'מכניסי רחמים', 'ישורון' (מאסף תורני) ג, תשס"ז, ניו יורק-ירושלים, עמ' תש-תשכט. הוא מציג שם פולמוסים שונים כמו פולמוסי איטליה ולונדון. ראו עוד בגליון זה "תשובה לבעל הרוקח על אמירת 'מכניסי רחמים', שם, עמ' מ"א-מ"ו.

אין אדם זקוק לעזרת אחרים כדי לגשת אל הא-להים ואין הוא צריך למליצי יושר ומבקשי רחמים, לשלוחים ולסנגורים. כל זמן שידפוק על שערי שמים, יזדקקו לו. ולא רק שאין בני אדם מתפרנסים זה מזה מבחינת זיקתם לא-להים, אלא שאינם זקוקים אפילו לעזרת מלאכים ושרפים. אחד משלושה עשר עיקרי הדת הוא ש'לו לבדו ראוי להתפלל ואין ראוי להתפלל לזולתו'. וכשהחמה היא בראש האילנות, וכנסת ישראל שקוית געגועים וחולת אהבה, מתרפקת על דודה ושופכת את נפשה בתהילות ובתשבחות 'בשלוש עשרה מידות כי לא נשלבות', היו הרבה מגדולי ישראל מדלגים על החרוז היפה: 'מידת הרחמים עלינו התגלגלי ולפני קונך תחינתך הפילי כי כל לבב דוי וכל ראש לחלי'.³

ראשון המערערים על פיוטים הפונים למלאכים הוא רבי יוחנן טריוויש⁴, זה לשונו: "יש לאדם להשתדל למחוק מסידורי תפילות כל שם מלאך בבקשה, ויהי רצון שכתבו אנשים חסרי דעת... והטעו רבים מהמון העם המוצאים אותם כתובים ואין בהם דעת נכונה להבחין בין האמת להפכו".

טעמים לאמירת "מכניסי רחמים"

המצדדים באמירת "מכניסי רחמים" משיבים לטענה דלעיל בשני אופנים עיקריים: **א.** פנייה לגורם המתווך בין האדם לקונו היא לגיטימית. **ב.** משמעות הביטוי "מכניסי רחמים" הינה רחבה ואינה קונקרטיית למלאכים, כפי המשמע הפשוט. ואפרט:

א. עמדה זו נסמכת על דברי רבי יוחנן: "לעולם יבקש אדם רחמים שיהו הכל מאמצין את כחו, ואל יהו לו צרים מלמעלה".⁵ וכפירוש רש"י: "שיסייעוהו מלאכי השרת לבקש רחמים, ושלא יהו לו מסטינים מלמעלה".⁶ חיזוק משמעותי לתפיסה זו מצוייה בדברי הנצי"ב מוולאז'ין, בביאור הפסוק: "לא תַעֲשׂוּן אֶתִּי אֶל־לֵהִי כֶסֶף וְאֶל־לֵהִי זָהָב לֹא תַעֲשׂוּן לָכֶם" (שמ' כ:כ), ומעניין שדבריו המחודשים בנושא זה ב"הרחב דבר" כמעט ולא צוטטו בפולמוס: "שלא נאסר אלא לעשות צורה וא"כ הוא דבר קבוע לכך. אבל יש עתים שיבקש מן המלאך בעת שנשלח מלאך לשעה או לענין פרטי... ועי' ס' בראשית, לב, ל, שגם יעקב אבינו בקש כן אלא שהמלאך אמר אליו שאין צריך לזה באשר הוא קרוב לה'. אבל אנו בעוונותינו מבקשים ממלאכי מעלה שימליצו בעדינו. ואין זה אלא כבנו של מלך, שאע"ג שמן המלך אין מניעה שיהא בנו מבקש צרכיו ממנו, מ"מ בשעה שאין הבן מרוצה לאביו בשביל איזה דבר, אזי מבקש מגדולי המלכות שיפייסו עליו מן המלך, ויודע הבן שאם יהיה מרוצה ונקי מעוון הרי תפלתו זכה לפני אביו יותר מכל גדולי המלכות, אלא שמעשיו הבדילו בינו לבין אביו. אבל אנחנו, בני א-להינו, וכבודו ורצונו יתברך שנהיה מרוצים לפניו ולבקש ממנו, אך בשביל שאנו יודעים שעוונותינו מבדילים בינינו לאבינו שבשמים מבקשים

³ **איש ההלכה**, גלוי ונסתר, ספריית אלינר, ירושלים, תשל"ט, עמ' 45.

⁴ צרפת, פאריס, 1430-1370 (בערך). דבריו מופיעים בפירושו "קמחא דאבישונא", מחזור בני רומא, שנת רמ"ו.

⁵ תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף מד עמוד ב.

⁶ שם, הרש"ש, שם, מעיר: "ומזה יש ללמד זכות על פזמון דמלאכי רחמים וכו' חלו נא פני אל וכו' ונוסח מכניסי רחמים".

אנחנו ממלאכי מרום שיבקשו רחמים עלינו מלפניו יתברך שיקבל תפילותינו לפניו. אבל כל זה אינו דבר קבוע מלפניו יתברך שיהא ראוי לעשות צורה ואלהי זהב".

ב. ראשון המערערים שהזכר לעיל רבי יוחנן טריוויש, לא נמנע מאמירת "מכניסי רחמים" והוא נותן לו פרשנות אחרת. לדבריו, אין זו פנייה אל המלאכים "רק לחסידים שבדור מזהיר הש"ץ שיבקשו רחמים על דורם". הוא הצטרף לפרשנותו של רבי יהודה ב"ר יקר, רבו של הרמב"ן ב"פירוש התפילות והברכות" (הוצאת מאורי ישראל, ירושלים תשל"ט, עמ' עג) המסביר את הביטוי "מכניסי רחמים" כך: "כי כשאומר מכניסי רחמים וכו' כנגד חסידי הדור אנו אומרים שירבו בתחנונים ובתפילות לפני המקום להגן על דורם שהם חייבים על זה כמו שמצינו שהיה נענש הכהן הגדול כשאינו מבקש רחמים על דורו".

אסיים במכתבו של הרש"ר הירש לחתנו הרב מיכאל לוי מלונדון, משנת תרמ"ה. המכתב אינו כלול בשו"ת של רש"ר הירש, הוא לא נכתב בעברית, ולכן הוא קצר, תמציתי והחלטי. המכתב הובא לדפוס בפעם הראשונה מכתבי יד בגיליון ישורון הנ"ל, ע"י הרב שלמה שפרכר:

בענין מכניסי רחמים זהו ענין אהוב על הקלים והחצופים ולכן חלו בו אי הבנות ורכילויות. במקום אחד אנו מתפללים למלאכי מרום, אבל בקשתנו מהם היא שיתפללו עבורנו אצל הקב"ה. אכן בקשת האדם אצל המלאכים שיבקשו עבורו אצל הקב"ה היא תופעה מצויה המובאת בחז"ל בסנהדרין מ"ד ב' ... עכ"ז משפטים אלו ניתנים להבנה כפי נטיית הרצון. על כל פנים לפיט מכניסי רחמים לבטח תימצא הצדקה לפי מאמרים הללו הרי באיוב (לג:כג) כתוב אם יש עלי מלאך מליץ אחד מני אלף להגיד לאדם ישרו ויחוננו וכו', ולאור כך אין מכניסי רחמים הקטע היחיד מסוג זה במחזור שלנו. הרעיון שהמלאכים יתפללו עבורנו חזר ושב על עצמו בפיוטים שלנו, וכמו בפזמון הנאה מלאכי רחמים משרתי עליון חלו פני עליון במיטב הגיון וכו', ומדוע לא נבקש מהמלאכים שיתפללו עבורנו, וכי אין אנו מבקשים זאת מבני אדם. הקב"ה אומר לאבימלך שיגרום לאברהם להתפלל בעבורו, ב"ב (קט:א) כל שיש לו חולה בתוך ביתו ילך אצל חכם ויבקש עליו רחמים, מאמר זה מתקיים הלא עד לימינו אלה ללא כל התנגדות למה אם כן לא נבקש ממלאך. זה הנלענ"ד.

ויתקיימו בנו דברי הסיוס של הפיוט: "מהר עֲנֵנו אֶ-לֵהי יִשְׁעֵנו, ופִדְנוּ מִכָּל גְּזֵרוֹת קִשּׁוֹת, והוֹשִׁיעָה בְּרַחֲמֶיךָ הַרְבִּים מְשִׁיחַ צְדָקָךָ וְעַמְּךָ"